

gårdar och gatehus från 75–25 % till 50–50 %.

Samma frågor återkommer ofta i artiklarna. Det gäller t.ex. gatehusens lokalisering i landskapet allt efter egendomarnas karaktär – gods eller bondgård – landskapets uppbyggnad och de ekonomiska förutsättningarna. Henrik Svensson ger en kortfattad sammanfattning och kommer bl.a. in på gatehusen efter skiftesreformerna. Under 1800-talet kom gatehusen ofta att förläggas till byns genomfartsleder eller också i egna småbyar. Detta kan vi konstatera i bebyggelsen än idag.

Siegrun Fernlund konkretiserar husmanslivet genom att skriva om gatehus och arbetarbostäder på skånska gods 1850–1930. Det är väl ett första utkast som man kan hoppas att Fernlund återkommer till.

I de bägge artiklarna ”Husmän och torpare vid Duv-
eke gods 1766–1894” (Christer Lundh) och ”Husmäns
och torpars demografi 1815–1865” (Martin Dribe och
Christer Lundh) är det den demografiska statistiken
som konkretiserar bilden. Detsamma kan sägas om
Christer Perssons bidrag som inte begränsas helt till
Skåne. Gemensamt för de tre artiklarna är att de fram-
håller svårigheterna att identifiera gatehusen utifrån
den kamerala terminologin. Otvivelsaktigt ökade antalet
torp med tiden men en plötslig ökning kunde också
vara skenbar, eftersom gatehusen helt enkelt etiketterades
om till torp. Det demografiska materialet och kom-
parationen mellan bonde-, torpar- och husmanshushåll
ger anledning till en hel del frågor men författarna är
genomgående försiktiga i sina slutsatser. Henrik Svens-
son med sin ”Torpens försvinnande och samhällsom-
vandlingens geografi” avviker i viss mån från mönstret.
Han är inte rädd för att ta ställning, men det ska sägas
att han gör det på ett övertygande sätt. Bl.a. understry-
ker han att torpet inte alltid var statarens dröm. Ett litet
torp med stora skyldigheter var ingalunda att föredra
framför en stättjänst. Torpen på bondejorden försvann
tidigare än de på godsen, där de bibehölls för att säkra
arbetskraftstillgången. Konservatism eller modernitet
blir tolkningsfrågan som nämnts.

Antologin ingår i projektet ”Människor – makt –
modernitet. Skånska godsmiljöer från högmedeltid till
nutid” som leds av Kerstin Sundberg. Boken avslutas
med en kommentar av henne.

Till sist ska sägas att detta är en antologi som skiljer
sig från de flesta andra. Oftast är de antologiska artikel-
bidragen ju plågsamt disparata, här är det tvärtom.
Detta orsakar en déjà-vu-effekt, men det kan man
läsare gott stå ut med. Trots allt finns det olika vinkling-
ar, vilket gör uppreningarna uthärliga.

Börje Hanssen och John Granlund som uppskattade
referenspersoner i all ära kan anmälaren ändå känna
avsaknad av ett nyskrivet etnologiskt bidrag i antologin.
Provinsialläkarrapporter, tingsförhandlingar och press-
notiser borde kunna ha en del att tillägga om husman-
nens och torparens vardag ur en etnologisk aspekt. Att
ett sådant bidrag saknas – trots att etnologin uppges ha
ingått i det tvärvetenskapliga projektet – är signifikativt.
Förmodligen förklarligt men kanske ändå beklagligt.
Som etnolog kan man trösta sig med att Hanssen och
Granlund lever vidare i forskningssammanhang. Det är
inte alla etnologer som kommer att göra det.

Sven B. Ek, Göteborg

*Sekelskiftets utmaningar. Essäer om väl-
färd, utbildning och nationell identitet vid
sekelskiftet 1900.* Ann-Katrin Hatje (red.).
Carlssons Bokförlag, Stockholm 2002. 330
s., ill. ISBN 91-7203-433-5.

I förordet till denna digra antologi framhåller redaktö-
ren Ann-Katrin Hatje sekelskiftet 1900 som en tid fylld
av berusande framtids-, utvecklings- och vetenskaps-
tro, men samtidigt präglad av reell fattigdom, skarpa
klassmotsättningar och många arbetskonflikter. Natio-
nella och fosterländska strävanden med syfte att svetsa
samman svenskarna (exempelvis den antikvariskt in-
riktade dokumentationen av det gamla bondesamhäl-
let, som etnologer och språkvetare sysslade med och
som knappast tog hänsyn till klass- och arbetskonflikter
i samtiden) samsades med radikala och progressiva
politiska idéer om vikten av internationell tillhörighet
och solidaritet. Sekelskiftet var en brytningstid mellan
gammalt och nytt, där emigration och sjunkande födel-
setal debatterades tillsammans med vikten av modern
ingenjörskonst och folkhemsbyggen.

Det är denna spännande och dynamiska period som är
föremålet för den mycket läsvärda antologin *Sekelskif-
tets utmaningar*, en samling artiklar från ett minisymposi-
um i Umeå 1999 inom ämnet samtidshistoria. Förfat-
tarna är alla aktiva forskare eller doktorander inom
disciplinerna historia och idéhistoria. De elva bidragen
i antologin spänner ämnesmässigt över ett vitt fält som
rör t.ex. litteratur, filantropi, nationalism, natursyn, ut-
bildning, kvinnoarbete och brandkårsmän. Men även
om bidragen har innehållsmässig spännvidd förenas de
ändå av gemensamma perspektiv som genus, etnicitet,
identitet, modernitet, nationalism och politik.

Enligt redaktören är bokens huvudsakliga syfte att "levandegöra idéer och föreställningar från förra sekelskiftet och att belysa vilken samhällelig betydelse dessa kunde ha". Det är också något som jag anser att boken lyckas mycket väl med. En annan icke oviktig poäng med texterna är att det till största delen är ny empiri som presenteras i dem. Här serveras ingen gammal skåpmat och inte heller fördjupar sig författarna alltför mycket i vad andra tidigare eventuellt gjort på området. I stället är det nya forskningsansatser och -resultat som diskuteras. Författarna delar dessutom en just nu omhuldad konstruktivistisk vetenskaps- och historiesyn, där begrepp som bilder och symboler har en framskjuten plats i analyser av identitetsformering och kunskapsproduktion. Det är alltså, såväl tematiskt som teoretiskt, en väl sammanhållen antologi.

Två teman är, framhåller redaktören, särskilt framträdande i studien, dels analyser av kvinnors agerande, som behandlas i fem artiklar, dels det nordliga rummet, som är föremål för fyra bidrag. Utöver detta ryms två artiklar som fokuserar på några viktiga individer och deras plats i det tidiga 1900-talets mentala landskap. Den förste, Viktor Lorén, lämnade i sitt testamente 1885 efter sig en förmögenhet avsedd att främja de sociala vetenskaperna. Hans initiativ blev grunden för den s.k. Lorénska stiftelsen, en kortlivad men betydelsefull institution. I sin artikel studerar Per Wisselgren den märklige Lorén och hans samhälleliga visioner.

De bägge andra, Gustav Cassel, socialliberal och nationalekonom, och Gustav Möller, socialdemokrat och socialminister i regeringarna från 1920-talet till 1940-talet är föremål för Eva Frimans bidrag Växt för välfärd. Friman diskuterar socialpolitik och frågor om statens roll och ansvar i välfärdspolitiken. Detta var frågor som var brännande aktuella vid den tid antologin behandlar, dvs. det förra sekelskiftet. Dessa bidrag är de som mest explicit diskuterar välfärdstanken och de konkreta åtgärder som vidtogs för att förverkliga den.

Den i mitt tycke intressantaste artikeln i boken är Hanna Markussons om akademiskt bildade kvinnors villkor. Eftersom svenska universitet accepterade kvinnliga studenter först under 1870-talet, var disputerade kvinnor ännu vid sekelskiftet 1900 en ovanlighet. Markusson menar att detta medförde att kvinnor i högre studier blev en anomali och därmed könsmässigt svår- eller t.o.m. obestämbara. Hur, frågar sig författaren bl.a., påverkade detta deras självbild? Uppfattade de sig som banbrytare eller gränsöverskridare och hur såg samtiden på dem? Vilka blev konsekvenserna?

För sin studie har Markusson valt att undersöka fem pionjärvivna: Ellen Fries, historiker och den första disputerade kvinnan i Sverige (1883), Elsa Eschelsson, jurist (1897) och Sveriges första kvinnliga docent, Astrid Cleve, botaniker (1898), Lydia Wahlström, historiker (1898) och Anna Ahlström, romanist (1899). De var alla pionjärer på två sätt: dels som studentskor, dels som forskande studentskor. Som tillhöriga en minoritet tvingades de, menar författaren, förhålla sig både gentemot den manliga akademiska majoriteten och minoriteten kvinnliga disputerade. Denna balansgång var ingalunda enkel. Kvinnorna blev nödgade att via skilda strategier växla mellan roller och identiteter som man respektive kvinna och kände oftast inte igen sig riktigt i någon av dem. Markusson konkluderar att de alla ändå identitetsmässigt anpassade sig mest till det manliga i den manligt definierade och dominerade akademiska värld de befann sig i, även om de gjorde det på skilda sätt. Deras förhållningssätt visar ändå att det ingalunda var någon sinekur att vid förra sekelskiftet bryta mot den rådande genusordning som byggde på könskomplementaritet.

Peder Aléx diskuterar i sitt bidrag skolkökslärarynnor som professionell yrkesgrupp och hemkunskapens framväxt. Även om tanken på att hemkunskap, liksom andra skolämnen, skulle vila på vetenskaplig grund är gammal, skulle det dröja ända till 1962 innan ämnet blev obligatoriskt för båda könen. Tidigare var det en exklusiv kvinnlig angelägenhet och idén om att lära ut denna kunskap om hemskötsel, visar Aléx, hängde tätt och intimt samman med en strävan från samhället att via kvinnorna höja folkets moral, för att rädda det ur social misär. Genom att kvinnor lärde sig att rätt sköta ett hem skulle det medföra att såväl deras makar som barn fick ett bättre utgångsläge för socialt avancemang. Ty, menar författaren, skolkökslärarynnutbildningen erbjöd inte bara en karriärväg för kvinnor eller öppnade för modern konsumentupplysning, den fungerade också som en effektiv metod för samhället att kolonisera familjernas privata liv, att skaffa sig insyn i och inflytande över deras sätt att bo, leva och organisera hemarbetet. Utbildningen blev alltså en del i reformeringen av samhället vid förra sekelskiftet. Den kan därför ses som en viktig del i den process som skulle disciplinera svenskarna och göra dem till en kader av skötsamma arbetare.

I sina bidrag diskuterar Lars Elenius och Per Fransson bilder av det svenska. Elenius djupläser Selma Lagerlöfs Nils Holgerssons underbara resa och Fransson studerar hembygdsbegreppet. Elenius poängterar att det snabbt föränderliga Sverige vid förra sekelskiftet

behövde en ny nationell identitet och att Nils Holgersson fick funktionen som ett slags idealbild av nationen. Boken var en viktig del i skapandet av nationell gemenskap, där bilden av svensk självförståelse summerades och spreds via skolutbildningen. Boken kom också att lära ut viktig kunskap om landets geografi och näringar. Särskild tyngd lade Lagerlöf nämligen på att integrera Norrland i kunskapen om landet. Men, menar Elenius, Norrland framställdes ändå som en periferi i jämförelse med landet i övrigt. Människor placerades i landets centrum, dvs. runt omkring Stockholm, medan Norrland t.ex. kom att karakteriseras av samerna, som i Nils Holgersson beskrivs allegoriskt som vildgäss. De stod som per definition nomadiserande för tradition och natur i en tid som bekände sig till modernitet och kultur.

Sekelskiftets utmaningar reser viktiga och intressanta frågor om de konsekvenser ett samhälle stätt i stark strukturell omvandling får för människors identitetsformering. Med hjälp utav exempel från skilda livsområden belyser den en spännande och omvälvande tid i Sverige. Boken är utmärkt, men visst saknas det bitar i det pussel den lägger, något annat vore ofrånkomligt. Något jag saknar är exempel på paradoxer som att humanister (etnologer och nordister) samtidigt som de värnade om den gamla kulturen och det gamla språket var förespråkare för och entreprenörer för det moderna. Till exempel kunde en artikel om J. A. Lundell (som nu bara nämns kort i ett av bidragen) ha varit på sin plats. Denne slavist strävade med sin tidskrift Svenska Landsmål efter att bevara dialekterna med hjälp utav sitt egenhändigt konstruerade landsmålsalfabet, samtidigt som han i samma tidskrift förespråkade en radikal nystavning av svenska språket (Svärje i stället för Sverige). Hand i hand med en stark fokusering mot studier av det gamla bondesamhället gick också hans radikala strävan efter modern utbildning i huslig ekonomi i Uppsala.

Agneta Lilja, *Flemingsberg*

Nils-Arvid Bringéus: *Sven Erlandssons bonadsmålningar i Håcksviks klockaregård*. Håcksviks hembygdsförening 2002. 94 s. ill. ISBN 91-631-2288-X.

Debattens vågor går höga inom Svenska kyrkan rörande synen på Bibelns ord: ska de betraktas som poetiska eller som bokstavliga? Ärkebiskop K.G. Hammar har gjort en markering genom att anse att berättelserna ska

tolkas poetiskt. Det är berättarens avsikt och mening med innehållet som är det väsentliga, inte om berättelsen skildrar något som faktiskt har hänt. När jag läser Nils-Arvid Bringéus tolkning och beskrivning av Sven Erlandssons bonadsmålningar i Håcksviks klockaregård från 1848 kan jag inte låta bli att fundera på dagens debatt och relatera den till målningarnas bibliska innehåll. Vad är det de uttrycker och hur?

Precis som i tidigare publikationer på samma tema går Bringéus grundligt till väga när han beskriver målningarnas tillkomst, upptäckt, hantering och konservering för att avsluta med en noggrann genomgång av varje bildberättelse, dess förlagor och tolkning. Texten kompletteras av det fina bildmaterialet som låter alla detaljer i bilderna väl gå fram, samtidigt som färgåtergivningningen är god. Till saken hör att de aktuella målningarna har sin fasta placering på väggarna i ett rum på övervåningen i Klockaregården, vilket förenklar fotograferingen och återgivningningen.

Det är just den fasta placeringen som gör Sven Erlandssons bonadsmålningar i Håcksvik så unika. De placerades där för att vara där och inte för att sättas upp vid jultid som man vanligtvis gjorde. De är målade på papper, ark som sammanfogades till stycken och sattes upp. När man befinner sig i rummet är man bokstavligen omgiven av målningar med bibliska motiv i rödbrunt, ljusgult, svart, blått, vitt och mörkbrunt. Färgernas sammansättning fastslogs vid den senaste konserveringen 1999 utförd av Martin Ericson på Stiftelsen Västsvensk Konservatorsateljé. Målningarna tapetserades över på 1890-talet och återupptäcktes på 1940-talet, då en första översyn av konservator gjordes. På 1950-talet flyttades huset, som idag ägs och förvaltas av hembygdsföreningen. Tapeterna har skyddat målningarna väl, värre är sprickorna som bildades i pappret när huset flyttades samt vattenskadorna till följd av en obetänksam högtryckstvätt av den yttre fasaden som medförde att vatten leddes in mellan husets stockar. Trots dessa öden, befinner sig målningarna i ett gott skick och det är en stor upplevelse att se dem på plats.

Hur är då målningarna i rummet disponerade? Som brukligt när det gäller bonadsmåleri, har målaren delat in underlaget i fält som inramas av ränder med möjlighet till remsor av text. Det är en ovanligt stor yta som erbjudits Sven Erlandsson, vilket gör att han kan lägga till många ovanliga motiv till den motivkrets som annars är vanlig i bonadsmåleriet. Bringéus poängterar Erlandssons uteslutande bibliska motivrepertoar, vilket gör honom unik bland målarna. Denna bibliska